

Zsemlyei János

Vojtázás egy nagykárolyi vendégfogadóban a 18. század végén¹

1. Az alábbi 1793-as levéltári adalék a budapesti Országos Levéltár gr. Károlyi részlegéből² való. Benne vallató kérdés és egy-egy tanúvallomásnak a szövege, valamint az ehhez kapcsolódó törvényszéki végzés részlete szerepel. E szöveg egy kocsmai kártyázásra (vojtázás) vonatkozó üggyel foglalkozik.

2. A vallató kérdés így hangzik: „Igaz é, hogy Gáll András Compactor Legényt (=könyvkötő-legény)³ Árvay Ferencz készítette a Játékra, és mennyi pénzt látott említett Gáll Andrásnál el nyerték é tőlle mind a pénzét, és kik?”

E vallató kérdésre több tanú is válaszolt. Magam azonban – nem teljes egészében – csak az első vallomását jegyeztem ki, mert ez taglalja legrészletezőbben az esetet. Ezt követi a törvényszéki végzés részlete. A tanú Filke Ferencz, 30 esztendő nagykárolyi lakos. A vallomás a következő: „Igenis jelen voltam, az kérdett időben a Szarvas V. (endég) fogadóban, amidön Árvay Ferencz, az Eötse Árvay Mihály, nem különben Hesz Ferencz Korcsmáros, és Gáll András vojtáztak, mindazáltal ingerlette, vagy készítette é valaki Gáll Andrást a játékosok közül a játékra, azt nem tudhatom nyilvánással (=bizonyosan)⁴, hanem inkább gondolom, hogy Gáll Andrásnak magának volt kedve a kártyázásra... egy orányi mint egy játék után a játszásnak vege szakadt, és a mint fel olvasák (=megszámolták) a nyereséget, Arvay Mihály Mészáros Legénynek 7 firt 40 xr nyeresége jutott, a Bátyának pedig Arvay Ferencznek mint egy 12. garasok estek nyereségül. Én semmi hamisságot az egész játékban nem vettem észre, sem azt ki nem tanulhattam (=nem fedezhettem fel)⁵, hogy az nevezett három játékosok

¹ A közlemény a Domus Hungarica Scientiarum et Artium támogatásával készült.

² Jelzete: Károlyi lt P. 1531/53.167–168.

³ A *kompaktor*, illetőleg *kompaktor-legény* egykori erdélyi előfordulására nézve l. SzT.

⁴ E szóalak az erdélyi régiségben is előfordult (SzT).

⁵ A *kitanulhat* az idézett jelentésben megvan az SzT-ban is.

egy kézre folytatták volna a játékot (=összejátszottak volna), hanem a szerencse Árvay Mihály részéről szolgálván, mint hogy Gáll András gavallérosan jádván jobb adutokra (=adukra) két forintokat – is kirakott 's innt 's ezen okból egyedül következett vesztesége... egy kevés idő el telése után Árvay Ferencz Gáll Andrásnak Köpenyegét magával a Szarvasba be hozta.”⁶ A végzésből: „... az Tanú éppen semmi hamisságot a játékban, hogy be férhetett volna nem vall⁷... mind a két részről lévök(nek) a játék tilalmazása tudva vólt... Bővebb világosítására (=megvilágítás) nézve ezen dolognak az Játékosok egyenként meg halgatatván Árvay Ferencz azt állittya, hogy egy aranynál, és hat vagy hét forintoknál fejez pénzben (=ezüstpénz) több pénz nem volt Gáll Andrásnál.”

3. Az idézett szövegben szereplő *vojtázás*, *vojtajáték* nevű kártyajáték a 18. században német földről, főleg Bécsből terjedt át Magyarországra. E kártyajáték neve is német eredetű (Hartnagel 1929. 33.; Somogyi 1990. 21–22.).⁸ A fenti adalék csak annyit közöl magáról a játékról, hogy négyen játszották – pénzben –, adu is van benne. A kártyázás színhelye a *Szarvas* vendégfogadó. Ez a helymegjelölés – más változatban is – korábban és későbbben ugyancsak előfordul Nagykaroly történeti helynévanyagában: 1782: *Szarvasházi vendégfogadó* (Károlyi lt P. 1531/36.220), 1791: *Szarvas Csapszék* (i. h. P. 1531/52.2), 1799: *Szarvas Ház* (i. h. P. 1531/37.211). A négy kártyajátékos közül az egyik könyvkötő mesterlegény, a második mészároslegény, a harmadik játékos, az előzőnek bátyja is bizonyára valamilyen mesterlegény, bár mestersége nincs feltüntetve, a negyedik partner maga a kocsmáros.

Az idézett szöveg azt mutatja, hogy a 18. század végére a vojtázás Nagykarolyba is eljutott, s talán a kézművesek között volt elterjedve,

⁶ Miután a fizetésektelenné vált partnertől a köpenyegét elvették.

⁷ A vesztes fél nyilvánvalóan kétségbe vonta a játék tisztaságát.

⁸ A szóban forgó játékot a 18. században elég általánosan ismerhették és játszhatták. Játszották kávéházakban, kedvelt játéka volt a gazdáknak, s a kocsisok is szívesen játszották. A 19. századból is vannak rá adatok, de a játék veszt népszerűségéből, s a 20. századra kipusztul (Somogyi 1990. 21.; Zolnay 1928.). Hartnagel (1929. 33.) a magyar nyelv újabb német jövevényszavai között sorolja fel, de nem utal német megfelelőre. A szakirodalom egyetlen német megfelelőt idéz: 1799: „*Vojto játék Woito Spiel*” (Gyarmathi S.: *Affinitas* 171 NSz, idézi Somogyi 1990. 21.).

továbbá hogy – legalábbis nyilvános helyen – tiltott szerencsejáték volt.⁹

4. A levéltári kijegyzés néhány lexémája szótörténeti szempontból szintén tanulságos, főleg azok, amelyek a szűkebb és tágabb értelemben vett kártyanyelv elemei. Ilyen szó maga a *vojtázik*, *adutt*, továbbá az *elnyer*, *fejérpénz*, *felolvas*, *hamisság*, *játék*, *játékos*, *játszás*, *játszik*, *kártyázás*, *kirak*, *kitanulhat*, *nyereség*, *veszteség*, valamint az *egy kézre folytatja a játékot* és a *nyereségül esik* szókapcsolat. Ezek az adatok – az időbeli és szóföldrajzi előfordulás vonatkozásában – kiegészítik az e szóanyagot illető ismereteinket. Ilyen szempontból érdemes megvizsgálni, hogy a felsorolt szavak közül melyek szerepelnek az SZT-ban címszóként – a fentiekkel azonos vagy hasonló jelentésben –, s hogy e címszavaknak milyen az időbeli és szóföldrajzi jelentkezésük.

Az SZT-ban a következő bennünket érdeklő címszavak olvashatók: *elnyer* (2)¹⁰. 1573: *Veres Antal Azt vallia hoga Az owarbely Janos deak Hazához Ment volt korchomara teob tarsasagal egembe... ott addeg Isznak hoga kartia Iaczasnak elegetek, hoga ely Nerte volt penzet vgi mint fl 3... Mond Bertalannak Ihol az kwlch Menny el hoz penz neke(m)... ely ment az kwlchal vgi hozot vgi mint Egi flot apro penz Es io lengel garast, aztis ely Nerte teolle, az vtan zerit meg fyzette es az Nereszegbe vgmint d 16 viszaadot [Kv; TJK III/3. 382].* *felolvas* (2). 1713: *mikor nyolcz száz magyar forintokat az Vr eő Nga... fél olvasot... de Cserei János Vr(am) magát arra obligálá ot ne olvassuk fél [Kv; DobLev. I/84].* *fejérpénz*. 1591: *Az Ado Zedeo uraim az menny pinzt kezemheoz attak Safarsagomban... feyer pinzt f 50 [Kv; Szám. 5/10. 2].* *hamisság* (4). 1822: *Szarvadi Farkas Ur... Elei érdemek után Uri Rangba él, 's mégis egy bilézet a Kolosvári Komedia haznal százszoris használni nem szégyenli, hol észrevétetvén hamissága kiüzetetett [KLev. Gergelyfi Bénéámin (28) kibédi ns vall.].* *játék* (6). 1614: *Annakfelette it Colosuaratis asztalt tartatot ottis eleget költtet, es egyeb Jatekrais [Kv; RDL I. 8].* *játszik* (2). 1573: *Olaios Mihal*

⁹ A játék tilalmára nézve vö. Somogyi 1990. 22.

¹⁰ A több jelentésű címszavak esetében a címszó után ()-ben levő szám a jelenésnek a SZT-ban található sorszámával azonos. Ezután következik a címszó valamikori használatát szemléltető példamondat, szövegrész. – Az SZT-beli adatok közlési módjára és az alkalmazott rövidítésekre nézve l. SZT I. 16–18, 36–41.; II. 5–7.; III. 5–7.; IV. 5–7.; V., V–XV. lap.

hazanal kartyat Iachanak volt, egi penz myat haborodot Eozwe zeoch gergy fekete Matewal [Kv; Tjk III/3. 289 Barat ferench vall.]. kártya l. játszik. (kártya)játás l. elnyer. kártyázás. 1710k.: Ez (ti. az ország) elveszett és még inkább is elvész, és ennek a többi között nagy oka a gubernátor rendkívül való tunyasága, kártyázása [BÖn. 971 gr. Apor Isrván, a fejedelemkorban tanácsúr, majd kincstartó szavai]. nyereség l. elnyer¹¹.

Az SzT anyagából nem kerülhetett elő a *vojtának* (és szócsaládjának) adatanyaga, hiszen a szótári munkálatok jelenleg csak a XII. kötet szerkesztésénél tartanak, és a v betűs adatok még rendezetlen állapotban vannak. Ezért ma még nem bizonyítható, hogy ez a kártyajáték, illetőleg a rá vonatkozó szókinés Erdélyben is elterjedt lett volna. Mosonai ismereteink szerint azonban a vojtajáték egykori gyakorlására vonatkozó legkeletibb híradás Nagykarolyból származik.¹²

¹¹ Az SzT-ban az idézett adalékokon kívül még számos olyan található, amely a kártyajátékoknak egykori erdélyi elterjedtségéről szól. Erre nézve l. a *játék, játszhatik, játszik, játszóasztal, játszó-dántes, játszodik, játszókártya, kártya, kártyajátás, kártya-majster, kártyasajtó, kártyász, kártyázás, kártyázik* stb. megfelelő adatait.

¹² Somogyinak (1990) az *Akadémiai nagyszótár*ra alapozó adategybeállításából – egyebek mellett – megtudjuk, hogy a szóban forgó kártyajáték szócsaládjára vonatkozó első adatunk – ez az első híradás a vojtajátékról – 1787-ből való: „mig tsak szinell kártyáznak nő a *vojtá* (ti. e kártyajáték egyik figurája), de mihellyt tők leszsz a’ trompf, megbukik a’ *Dáma*” (M. Múza 220. NSz.). Csokonai *Tempefői*jében is vojtáznak. 1793: A *vojtá*, a labét sok pénzzel jár” (i. m. 629. NSz – l. még Csokonai-szókinésár). 1803: „fojt a *vojtá*” (Nagy I. *Más szatíra*. 12: NSz). 1806: „megjelennek nálla vagy egy kis *vojtára*” (Verseghy: *Aglája*. 55. NSz).

A 18. századból egyaránt van adatunk a *vojtát játszik* szintagmára és a *vojtázik* igei származékra. Előfordul a *vojtát kártyázik* kifejezés is. A *vojtáz, vojtázás, vojtázni* alakok használatra általános lehetett. Pl. 1791: „a’ *Gazda* ha nem vadászott – *vojtázott*” (Nagyváti: *Mzei Gazda*. I.12: NSz). Szócsaládjába tartozott még a *vojtajáték, vojtakártya* összetétel és a latin eredetű *-ista* képzős származék is. Ez utóbbi Csokonainál is megvan: 1793: „A könyveket kerülő... *vojtisták*” (Csokonai: *Tempefői*. 609. – L. még Csokonai-szókinésár. Gyalmos 1928. 231.). Somogyi adatsora még kiegészíthető a következő 19. századi szótári adalékokkal: *vojtá* egy neme a kártyajátéknak. Innen: *Vojtáz* (Ballagi 1867–1872.); *vojtá* Kártyajáték neme; *Vojtáz*... *Vojta* nevű játékot játszik (Czuczor–Fogarasi 1862–1874).

Irodalom

BALLAGI Mór

1867–1872. *A magyar nyelv teljes szótára*. I–II. Pest.

JAKAB László – BÖLCSKEI András

1993 *Csokonai-szókincstár*. I. Debrecen.

CZUCZOR Gergely – FOGARASI János

1862–1874. *A magyar nyelv szótára*. I–IV. Pest.

GYALMOS János

1928 Latin eredetű képzőink. *Magyar Nyelv* XXIX. 231.

HARTNAGEL Erzsébet

1929 Újabb német jövevényszavainkról. *Magyar Nyelv* XXX. 33.

NSz – *Akadémiai nagyszótár*. 1990.

SOMOGYI Béla

1990 A magyar kártyanyelv szókincse. *Nyelvtudományi Értekezések*
131. sz. Budapest.

SZABÓ T. Attila – [VÁMSZER Márta] (szerk.)

1975 *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. I. Bukarest, [Budapest].

SzT – Lásd SZABÓ T. Attila – [VÁMSZER Márta]

ZOLNAY Vilmos

1928 *A kártya története és a kártyajátékok*. Budapest.